

BİR YAHUDİ OLARAK HZ. İSA

Bekir Zakir ÇOBAN*

ÖZET

Bu makalenin amacı; Hz. İsa'nın Yahudilikle ilişkisini açıklamak ve onun aslında hiçbir zaman Yahudilikten ayrılmadığını, fakat manevî anlamda bir ihya hareketi hedeflediğini, siyasî planda ise Yahudilerin bekledikleri Mesih'in özelliklerini taşıdığını, dolayısıyla bir "barış prensi" olmayıp aksine siyasî bir aktör olduğunu, Hıristiyan kutsal metinlerinde de bu gerçeğin izlerini bulabileceğimizi göstermektir.

Anahtar Kelimeler: Hz. İsa, Mesih, Yahudilik, Hıristiyanlık.

JESUS AS A JEWISH

ABSTRACT

The aim of this article is to explain the relation of Jesus with Judaism, and to show that he has never deviated from Judaism but his goal was a spiritual renewal, and in the political sense he was carrying the features of messiah which Jews had been waiting for, thus he was not a "prince of peace" but the contrary he was a political actor, and in the Christian scriptures we can find the evidence of this truth.

Keywords: Jesus, Christ, Judaism, Christianity

"Aslında tek bir Hıristiyan vardı, o da çarmıhta öldü" der Nietzsche, "o andan başlayarak <Evangelium> adını alan her şey, daha o anda, onun yaşadığının karşıtıydı..."¹ Nietzsche'nin bu sözleri çarmıh hadisesinden sonra her şeyin değiştiği gerçeğini dile getirmekle birlikte, ilk kısmı, aynı anlamı çağrıştıracak biçimde tersine çevrilse tarihsel açıdan daha doğru olacaktır: *Hıristiyan olduğu düşünülemeyecek tek kişi varsa, o da İsa'dır. Çünkü -Bultmann'ın vurgusuyla- "İsa, ancak Yahudilik bağlamında anlaşılabilir, zira o 'Hıristiyan' değil bir Yahudi idi."*²

* Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı.

¹ F. Nietzsche, *Deccal, Hıristiyanlığa Lanet*, çev. Oruç Aruoba, Hil Yay., İstanbul, 1985, s.56

² Rudolf Bultmann, *Primitive Christianity in its Contemporary Setting*, trans. by R.H. Fuller, Meridian Books, New York, 1956, s. 71.

İsa ile ilgili –aslında böyle birinin hiç yaşamadığı iddiasına varınca-ya kadar- hemen her şey söylenmiştir. Bununla birlikte, kurumsal bir din olarak Hıristiyanlık söz konusu olduğunda, genellikle iki tür İsa'dan söz edilmektedir: 1) Hıristiyan teolojisinin bir unsuru, hatta bu teolojinin merkezi olan İsa. 2) Tarihsel İsa.³ Ancak, bunların birbirinden tamamen bağımsız olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Zira tarihsel İsa, teolojideki İsa'nın ön-şartıdır. Tarihsel İsa'nın yok farzedildiği durumda tüm Hıristiyanlık tarihinin bir vehim veya bir farz-ı muhal üzerine bina edilmiş olduğunun kabul edilmesi gerekir. Dolayısıyla tarihsel İsa –hatta onun içerisinden geldiği Yahudilik- Hıristiyanlığın meşruiyet zeminini oluşturmaktadır.

Peki, İsa kimdi? Tarihten günümüze her eğilim kendi İsa tasavvuruna sahip olmuştur. Bununla birlikte, Hıristiyanlığın Yahudilikten ayrılarak müstakil bir din haline gelme sürecini göz önüne aldığımızda, temelde İsa ile ilgili iki farklı tasavvurun bulunduğunu söylemek mümkündür. İlkine göre İsa bir Yahudi mesihidir; diğerine göre ise insanlığın kurtuluşu adına kendini kurban eden bir *kurtarıcıdır*.⁴ Dolayısıyla, aslında Hıristiyanlığın müstakil bir inanç haline gelişi birincinin, yani Yahudi-Hıristiyanlığın ikinciye, yani Heleno-Hıristiyanlığa dönüşmesi ya da mağlup olması biçiminde olmuştur. İşte bizim buradaki amacımız Hıristiyan *Kitab-ı Mukaddes*'ini temel alarak bir Yahudi mesihi olarak İsa'nın Ya-

³ Bu ayrımla ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Şinasi Gündüz, *Paulus, Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara, 2001, s. 121 vd.

⁴ Joseph Campbell, ilk yüzyılda, Hıristiyanlar içerisinde İsa'nın görevine ilişkin farklı görüşlere sahip üç ayrı grubun söz konusu olduğunu ifade eder: *Yahudi-Hıristiyanlar'a göre İsa*, Eski Ahit'in vaat ettiği ve siyasî bir lider olan mesihdir. Özellikle II. Yüzyıldan itibaren etkili olan *Gnostikler'e göre İsa*, alemdeki "iyilik-kötülük" ikiliğinde, iyilik tarafında yer alır ve ruhsal bir misyona sahiptir. Sonradan Hıristiyanlığın teolojisini belirleyen *Paulusçu Yaklaşım'a göre ise Yahudi Kanunu insan için bir musibettir ve İsa kendini feda etmekle insanlığı bu musibetten kurtarmıştır*. Bkz. J. Campbell, *Tanrının Maskeleri – Batı Mitolojisi*, çev. K. Emiroğlu, Ankara, 1995, ss. 315–318. C.C. Rowland da tarihsel İsa ile ilgili üç temel görüşü şu şekilde sıralar: a) İsa siyasî ve dinî iktidarın tepkisiyle karşı karşıya gelerek idama maruz kalan ve sonrasında mesajı, taraftarlarınca öte dünyaya yönelik bir dine dönüştürülen tipik bir Yahudi mesihidir b) O, dünyanın sonunun geldiğini haber veren eskatolojik bir peygamberdir c) İsa, vecizelerle konuşan ve uygulamalarıyla yönetici sınıfı kızdıran hikmetli bir öğretmendir. Bkz. C.C. Rowland, "İsa ve İlk Kilise", *İslâmiyât*, III, 4 (Ekim-Aralık 2000), s. 36.

hudi kimliğini mercek altına almak; onun Yahudilikle ilişkisini ortaya koymaya çalışmaktır.

Mesih'in Gelişinden Önce Filistin

Hz. İsa öncesindeki siyasî ve dinî duruma göz attığımızda şöyle bir tablo görürüz: Filistin bölgesi, M.Ö. 332'de Büyük İskender'in işgaliyle birlikte Yunan Medeniyeti'nin etkisini hissetmeye başlamıştır. M.Ö. 63'ten itibaren ise Roma'ya bağlı bir krallık haline gelir. İsa'nın doğduğu yıllarda bu krallığın başında "Büyük Herod" (M.Ö. 37-M.S. 4) vardır. Daha sonraki bazı gelişmeler sonucunda Yahuda ve Samiriye'yi içine alan bölge Roma valilerince idare edilmeye başlamıştır. M.S. 26-36 yılları arasında görev yapmış olan ve İsa'nın idamını onaylayan Pontius Platus da bunlardan biridir. Bu idare tarzı içerisinde Yahudiler bir tür yargılama özerkliğine sahiptir. Özel mahkemeleri vardır. Ancak, idam cezası için valinin onayı gerekmektedir.⁵ Anlaşılan Roma, idaresi altındaki milletlere dinî inanç konusunda belli bir özgür saha bırakmaktadır. Renan'ın ifadesiyle "*isyan bastırmalarda korkunç olan bu büyük ve haşin hakimiyet, korunacak bir akidesi olan devletler gibi vesveseli değildir.*"⁶ Fakat otoritesine karşı tehdit olarak gördüğü eylemlere çok sert mukabelede bulunmaktadır. Bu şartlar altında -belki de siyasetin ve idarenin gereği olarak- Yahudilere belli düzeyde hoşgörü gösteren putperest Roma ile, tarihleri siyasî mücadelelerle geçmiş ve dinî anlayışları dünyevî hakimiyeti gerektiren "Tanrı'nın seçilmiş halkı"nın barış ve huzur içerisinde yaşamaları imkansızdır. Zaten öyle de olmuştur. İsa öncesi ve sonrasındaki Yahudi isyanları bunun göstergesidir. Dolayısıyla Hz. İsa döneminde Yahudiler, boyun eğmek zorunda olsalar da, Roma egemenliğini hazmedemez durumdadırlar. Bekledikleri mesih de -o gün Roma esaretinde buldukları için- onları Romalıların elinden kurtaracak bir şahsiyettir.

Hz. İsa döneminde Filistin'in dinî coğrafyasına baktığımızda ise, Yahudilik ve putperestliğin bölgede hakim inançlar olduğunu görmekteyiz. Putperestler Roma Devletinin himayesi altındadır, ancak nüfus aç-

⁵ X. Jacob, *İncil Nedir? Tarihi Gerçekler*, Ankara, 1985, s. 172.

⁶ E. Renan, *İsa'nın Hayatı*, çev. Ziya İhsan, Ankara, 1964, s. 49.

sından bölge halkının çoğunluğu Yahudidir. Romalılar politeisttir.⁷ Böyle bir inançta bir takım gelenekler var olmakla birlikte, sınırları açıkça belli bir teolojik ve ritüel yapı söz konusu değildir. Hz. İsa öncesinde Yahudilik ise yekpare bir yapı arz etmez. Genel hatlarıyla bu yapı şu şekilde tasvir edilebilir: Mabed'i merkez edinmiş olan Ferisiler ve Sadukiler'den oluşan *Ortodoks Yahudilik*; Esseniler ve diğer vaftizci hareketler gibi Filistin-Ürdün bölgesinde yer alan ve merkezî Yahudilikten ayrı gruplar ile sentezci bir nitelikte olup, kendi inançları ile yerel ve kültürel bazı unsurları birleştirmiş olan Samiriler, yani *Heretik Yahudilik*.⁸

İsa'nın, hangi Yahudi akımı içerisinde doğup büyüdüğü hakkında farklı görüşler varsa da, onun hitap ettiği kesim Ortodoks Yahudilerdir. Bu Ortodoks Yahudiliğe inanç ve dinî uygulamalar açısından baktığımızda şu hususlar dikkati çeker: Hz. İsa'nın yaşadığı döneme gelinceye dek Yahudilikte yerleşik bir *credo*'nun, yani üzerinde genel mutabakat oluşmuş bir inanç sisteminin henüz var olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, ahirete inanan Ferisiler ve böyle bir inancı kabul etmeyen Sadukiler örneğinde görüldüğü üzere, önemli bir takım konularda dahi birbirine tamamen zıt görüşlere sahip dinî grupların aynı din çatısı altında bir arada yaşayabilmelerini de açıklamaktadır. Bununla birlikte, dönemin Yahudileri arasında Tevrat'ta ifadesini bulan bazı temel inanç unsurlarının varlığı muhakkaktır. Bunlardan en başta geleni Tanrı inancıdır. Dinî hayatın merkezinde ise Mabed vardır. Diğer yandan Yahudi "Kanun"u, özellikle Ortodoks Yahudiliğin ana bünyesini oluşturan Ferisiler nezdinde hayati bir öneme sahiptir. Buna ilaveten, şimdi olduğu gibi, o dönemde de Yahudilik bu dünya ile son derece ilgili bir din görünümündedir. Öyle ki, bu dini asıl unsurları itibariyle tarihten ve siyasetten ayrı düşünmek neredeyse mümkün değildir. Önemli dinî fenomenler ya tamamen bu dünyaya yöneliktir ya da bunların bu dünyaya yönelik bir tarafı mevcuttur. Yahu-

⁷ Joseph Campbell Roma'daki bu çoktanrıcılığı *monolatri* (kendi tanrılarının yanı sıra başka tanrılara da saygı gösterme) olarak tanımlar. Bkz. Joseph Campbell, *a.g.e.*, s. 204. Campbell aynı yerde bir hususa daha dikkat çeker. O'na göre Romalıların inancı için bazen "henoteizm" tabiri kullanılmaktadır ki bu yanlıştır. Çünkü "henoteizm" Max Müller tarafından Vedik teoloji için kullanılan bir terimdir ve burada aynı dinî gelenekteki tanrılara (Vişnu, Şiva gibi) tapınma söz konusudur. Dolayısıyla bu kavram Romalı putperestler için kullanılamaz.

⁸ Bkz. Ş. Gündüz, "İslam'da Ötekinin Bilimi", *Tezkire*, 1996, sayı 9-10, ss. 171-189

di kutsal metinlerine baktığımızda da, çoğunlukla bir milletin dinî ve siyasî mücadele tarihini görürüz. Rabb'in ve Musa'nın İsrailoğullarına telkinleri çoğunlukla bu dünyaya dairdir. İlahî ceza da mükâfat da bu dünyadadır. Rabbe itaat veya itaatsizlik, sonuçlarını net bir biçimde siyasî ve toplumsal planda gösterir. Meselâ, Hakimler Dönemi boyunca, İsrailoğulları başka ilahlara taptığında Rab öfkelenip onları diğer milletlerin eline verir. Pişman olup tekrar Rabb'e yöneldiklerinde onları esaretten kurtarır.⁹

O dönemde Yahudilerin bekledikleri *mesih* de sırf dinî değil, askerî ve siyasî bir kişiliktir.¹⁰ O, Rabb'in, kendisi vasıtasıyla İsrailoğullarını yabancı egemenliğinden kurtaracağı kimsedir. Genelde, Yahudilerin "Babil Sürgünü" döneminde böyle bir mesih beklentisi içerisine girdikleri söylenir.¹¹ Fakat gözden kaçmaması gereken nokta şudur: Evet, Hıristiyanlık öncesinde Yahudilerce beklenen bir mesih söz konusudur. Ancak, Yahudi tarihinde mesih diye adlandırılan başka şahsiyetler de vardır ve bunların misyonu, gelmesi beklenen ile aynıdır. Yani Yahudi mesih inancı bir tek şahsiyetle ilgili değildir; söz konusu olan bir mesih geleneği veya kurumudur.¹²

Bir Yahudi Olarak Hz. İsa

Sihhatleri tartışma konusu olmakla beraber, Hıristiyanların kabul ettiği biçimiyle, İsa hakkındaki bilgilerimiz neredeyse tamamen Dört İncil ile sınırlıdır. Sadece Josephus ondan bir iki yerde bahseder.¹³ Dolayısıyla-

⁹ Bkz. Kitab-ı Mukaddes, *Hakimler* bölümü.

¹⁰ Bkz. M. Harris, *İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar*, çev. M. Fatih Gümüş, Ankara 1995, s. 154, 164, 167; E. Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Samsun, 1997, ss. 78-82.

¹¹ E. Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s. 193.

¹² Tevrat'ta Musa, Harun'un başı üzerine mesh yağı döker ve onu takdis eder (*Levililer*, 8: 12); Samuel'in annesi Hanna, Mesih için dua eder (Bkz. *I. Samuel*, 2. Bap); Samuel tarafından yağla meshedilen Saul Kral olur ve kendisine "mesih" denilir (*I. Samuel*, 12: 3); Hakimler döneminde de, Rabbin öfkesine maruz kalıp esir düşen İsrailoğullarını, yine Rab, hep bir kurtarıcı komutanla, yani bir mesih'le esaretten kurtarır. Bkz *Hakimler*, 1-21.

¹³ Josephus, *Antiquities*'te, İsa adında birinin Pilatus tarafından çarmıha gerildiğini ve onun takipçilerine sonradan "hıristiyanlar" dendiğini yazar. Bkz. Josephus, *Jewish*

la, Hıristiyan kutsal metinleri dışında, İsa'dan söz eden, o döneme ait başka her hangi bir eser mevcut değildir. Bu metinleri esas aldığımızda, İsa'nın Yahudilikle ilişkisini üç açıdan değerlendirebiliriz:

1- Hz. İsa ve Yahudi İnancı

İsa zamanındaki Yahudilikte yerleşik bir akide sistemi olmamasına rağmen, Yahudilerin genelinin sahip olduğu temel bir inanç çerçevesinin var olduğunu belirtmiştik. Bu inancın ana unsurlarını; Tanrı, (Musa başta olmak üzere) diğer peygamberler, kutsal metinler, İsrail halkının seçilmişliği ve mesih beklentisi oluşturmaktadır. Öncelikle, Yahudilerin mesih beklediği bir ortamda, beklenen mesih olduğu iddiasıyla ortaya çıkan birinin bu inanç yapısına muhalif bir söylemde bulunması, en azından mantıksal olarak imkansızdır. Nitekim İncillerde de İsa'nın, yukarıda saydığımız ana unsurlar açısından, Yahudi inancıyla mutabık olduğu görülebilir.

Dört İncil'de İsa'nın, daha sonraki Hıristiyanlıkta var olan şekliyle, bir teslis düşüncesini açıkça dile getirdiğine rastlanmaz. O, Tanrı'dan "Baba" diye söz etmekte ve bir "Kutsal Ruh"tan bahsetmektedir. Ancak bunlar, Yahudilerin hiç aşına olmadığı tamamen "yeni" şeyler değildir.¹⁴ "Tanrı'nın oğlu" tabiri de Yahudilerin bildikleri ve bekledikleri mesih için mecazî anlamda- kullandıkları bir isimdir.¹⁵ İsa'nın dayandığı Rab, tüm özellikleriyle, Yahudilerin ilahı olan "Rab"tır ve doğal olarak insanlardan

Antiquities, trans. by H.J. Thackeray ve diğerleri, Loeb Classical Library, London 1966, i. 110-114. *The Jewish War*'ın "Slav versiyonu"nda ise özetle şunlar söylenmektedir: "O zamanda insan gibi görünen fakat insanüstü özelliklere sahip bir adam ortaya çıktı. Bazıları onun ölülere dirilttiğine ve hastalıkları mucizevî bir şekilde iyileştirdiğine, bazıları ise onun gökten geldiğine inanıyorlar." Josephus, *The Jewish War*, trans. by G.A. Williamson, Penguin Books, Great Britain 1969, s. 398, 399. Bununla birlikte, Williamson'un da işaret ettiği gibi, İncillerle gösterdiği paralellik, adı geçen versiyondaki bu ifadelerin esere sonradan eklenmiş olduğu şüphesini uyandırmaktadır. Bkz. *a.g.e.*, s. 396.

¹⁴ Bkz. *Tesniye*, 32: 6; *II. Samuel*, 7: 14; *Çıkış*, 35: 30-34.

¹⁵ Bkz. Günay Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslamda Hz. Meryem*, Ankara, 1997, s. 15. Annemarie Schimmel'e göre de, Eski İsrail'de Tanrının "Baba" sıfatı vardır, fakat onun daha çok "Rab-Kral" sıfatı öne çıkmıştır. İsa ise "Tanrı-Baba"yı öne çıkarmış ve mecazî manada O'nun oğlu olduğunu söylemiştir. Bkz. A. Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara, 1955, s. 121.

ve İsa'nın kendisinden ayrı bir varlıktır. İsa, O'na karşı bir kul gibi davranır ve bir insan gibi dua eder: "...Baba, adın kutsal kılınsın. Egemenliğin gelsin. Her gün bize gündelik ekmeğimizi ver. Günahlarımızı bağışla..."¹⁶ Renan'ın da işaret ettiği gibi, "İsa'nın kendisini Tanrı veya Tanrı'ya eşit saydığı iddiası, *Yuhanna İncili*'nde bile bir Yahudi iftirası olarak gösterilir."¹⁷ O, kurtuluşun Yahudilikte olduğuna inanmaktadır.¹⁸

İsa, "öğretmenimiz" dediği Musa ve diğer Yahudi peygamberlerinden her zaman saygı ile söz eder.¹⁹ Dahası, muhataplarına sıkça Musa ve diğer peygamberlerin kitaplarından deliller gösterir.²⁰ İncillerde onun, Yahudi olmayan birkaç kişiyle dostça diyaloglara girdiği ifade edilmekte ise de, yine aynı İncillerde İsa'nın, öğretisi için Yahudi olmayan kimseleri muhatap kabul etmediğini net bir şekilde dile getiren pasajlar mevcuttur.²¹

2- Dinî Uygulamalar Açısından İsa ve Yahudilik

Özellikle o dönemdeki hâkim eğilim olan Ferisilerin "Yahudi Kanunu"na ne derece önem verdikleri göz önüne alındığında, İsa'nın dinî uygulamalar bakımından zamanın Yahudileri gibi davranıp davranmadığını sormak, doğal olarak onun Kanun'a uyup uymadığını irdelemektir. İncillerde, bu açıdan, bazı Yahudilerin –özellikle de Ferisilerin- İsa'yı şu üç konuda eleştirdiklerini okuruz:

a) *Sebt Gününe riayet*: Sebt gününde öğrencilerinin bir buğday tarlasından geçerken başakları koparıp yemeleri ve aynı gün kendisinin de bazı hastaları iyileştirmesi nedeniyle Yahudiler İsa'yı Cumartesi yasa-

¹⁶ *Matta*, 6: 9–12; *Luka*, 11: 2–4.

¹⁷ Renan, a.g.e., s. 184. Burada bahsedilen pasaj *Yuhanna*, 5: 18'dir.

¹⁸ *Yuhanna*, 5: 22.

¹⁹ Yeni Ahit'te, Eski Ahit peygamberlerinden sadece birkaçının ismi zikredilmez. Bunun dışında tüm Eski Ahit peygamberlerine atıflar vardır. Yahya dışında Yeni Ahit'te en çok zikredilen peygamber Musa'dır (89 yerde ismi geçer), Onu Davud (66 yerde) ve İşıya (23 yerde) takip eder.

²⁰ Örnek olarak bkz. *Markos*, 12: 26; *Luka*, 3: 4.

²¹ "İsa On ikileri şu buyruklarla halkın arasına gönderdi: diğer milletlere ait yerlerin hiç birine girmeyin, Samiriyelilere ait şehirlerin de hiç birine girmeyin" (*Matta*, 10: 5); "Ben yalnızca İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim" (*Matta*, 15: 24).

ğını ihlal etmekle suçlar. Fakat İsa bu ithamlar karşısında, Cumartesi yasağını ihlal etmek gibi bir niyeti olmadığını belirtir ve onlara hem Eski Ahit'ten, hem o dönemin Yahudilerinin uygulamalarından örnekler vererek, hem de mantıksal açıklamalarda bulunarak, bunların yasağın ihlali anlamına gelmediğini ifade eder.²²

b) *Temizlik*: İsa -tipik bir Ferisi adeti olan- yemekten önce ve sonra ellerin yıkanmasına dikkat etmediği için eleştirilmiştir. Ona göre ise "insanı, ağzından girenler değil, çıkanlar kirletir."²³

c) *Dindar Yahudilerin hoş bakmadıkları insanlarla diyaloga girmesi*: İsa'nın itiraz gören bir diğer uygulaması da, vergi mültezimleri ve günahkâr insanlarla muhatap olması ve onlarla yemek yemesidir. Am ha aretz (temiz olmayanlar) ile ilişkiye girmesini eleştiren Ferisilere İsa şöyle karşılık verir: "Ben doğru kişileri değil, günahkârları çağırmaya geldim."²⁴

Görüldüğü üzere, İsa'nın zaman zaman eleştiriye uğrayan bu davranışlarından sadece ilki, yani Sebt günü ile ilgili olanı doğrudan Kanun'la bağlantılıdır. Diğer iki husus Tevrat'ta açıkça ifade edilen ve Yahudilerin tamamının dikkat ettiği konular olmayıp daha çok Ferisilerin hassas davrandığı şeylerdir. Sebt günü yasağı konusunda da, İsa'nın bu emre karşı gelmek veya onu lüzumsuz görmek gibi bir tavır içerisinde olduğunu söylemek zordur. Çünkü o hiçbir yerde böyle bir şeyi ifade etmez. Onun karşı olduğu, şekilci davranılması ve bu yasağın insan için olduğunun göz ardı edilmesi, yani amaçla aracın karıştırılmasıdır: "*İnsan Sebt günü için değil, Sebt günü insan içindir.*"²⁵

İncillerde İsa'nın sadece Sebt günü için değil, Kanun'un tümü hakkında da olumsuz bir söz söylediğine şahit olmayız. O, Kanun'a uymanın şekle indirgenmesine ve işin ruhunun arka plana itilmesine karşıdır. Yoksa Kanun'u kısmen de olsa değiştirmek gibi bir niyete sahip değildir: "*Kutsal Yasa'yı ya da peygamberlerin sözlerini yıkmak için geldiğimi sanmayın. Ben yıkmaya değil bilakis tamamlamaya geldim. Size doğrusunu söyleyeyim, gök ve yer ortadan kalkmadan, her şey gerçekleşme-*

²² Bkz. *Matta*, 12: 1-5; *Markos*, 2: 23-28; *Luka*, 6: 1-11; *Yuhanna*, 5: 9-18.

²³ Bkz. *Matta*, 15: 1-20; *Markos*, 7: 1-23.

²⁴ Bkz. *Matta*, 9: 11-13; *Markos*, 2: 15-17; *Luka*, 15: 1-7.

²⁵ *Markos*, 2: 27.

den, Kutsal Yasa'dan ufacık bir harf ya da bir nokta bile eksilmeyecek. Bu nedenle, bu kuralların en küçüklerinden birini kim bozar ve insanlara öyle öğretirse, Göklerin Melekutunda kendisine en küçük denilecektir; ve onları kim yapar ve öğretirse Göklerin Melekutunda kendisine büyük denilecektir.”²⁶

İsa Yahudi Kanunu'na muhalefet etmediği gibi, buradaki kurallara uyma açısından, ahlâken daha büyük bir titizlik istemektedir: “Eski zaman adamlarına ‘öldürmeyeceksin’ ve ‘kim birini öldürürse hükme müstehak olacaktır’ [Çıkış, 20:3; Tesniye, 5:17] denildi. Fakat ben size derim; kardeşine kızan her insan hükme müstehak olacaktır... ‘Zina etmeyeceksin’ [Çıkış, 20:14] denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim; bir kadına şehvetle bakan her adam zaten yüreğinde onunla zina etmiştir... ve yine eski zaman adamlarına ‘Yalan yere and etmeyeceksin ve andlarını Rabbe ödeyeceksin’ [Levililer, 19:12; Sayılar, 30:2; Tesniye, 23:21] denildiğini işittiniz. Fakat ben size derim; hiç and etmeyin...”²⁷

3- Siyasi Tavrı Açısından İsa ve Yahudilik

S. H. Nasr, İbrahim'in inancı, Musa'nın kanunu ve İsa'nın manevi yolu; İslam Peygamberi'nin ise tüm bu özelliklerin bir sentezini temsil ettiğini söyler.²⁸ Gerçekten de İslam dünyasında, Yahudiliğin aşırı şekilde dünyevileştiği, ardından gelen Hıristiyanlığın karşı uca geçerek tamamen

²⁶ Matta, 5: 1–19. Ayrıca İsa, iyileştirdiği hastalara dahi Musa'nın Kanunu gereğince Rabbe takdime arz etmeleri gerektiğini söyler, bkz. Matta, 8: 1–4; Markos, 1: 40–45; Luka, 5: 12–16. Kur'an'da bu konuda, İsa'nın “Tevrat'ı tasdik etmekle birlikte, onda ki bazı haramları helal kılmak için gönderildiği” ifade edilmektedir (*Al-i İmran*, 50). Fikri Yavuz gibi bazı mütercimler ayette geçen “bazı haramları” ibaresinin önüne, parantez kullanmaksızın “iç yağı ve deve eti gibi” cümlesini eklemektedirler, fakat metnin kendisinde böyle bir ifade yoktur (bkz. Fikri Yavuz, *Kur'an-ı Kerim ve Meal-i Âlîsi*, İstanbul, tarihsiz).

²⁷ Matta, 5: 21–22, 27–28, 33–34. Josephus'a atfedilen *The Jewish War*'ın Slav Versiyonu'nda İsa'dan bahsedilirken onun “birçok şekilde Şeriatı ihlal ettiği” ifade edilmektedir (*The Jewish War*, s. 398, 399). Bu eğer doğruysa, dönemin İsa'ya karşı çıkan Yahudilerinin; uydurma ise de, zaten Yahudilikle bağlarını koparmış, Kanun karşıtı Hıristiyanların fikri olsa gerektir.

²⁸ Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, *İslam'da Düşünce ve Hayat*, çev. F. Tatlılıoğlu, İstanbul, 1988, s. 302.

ruhanî bir havaya büründüğü, son olarak gelen İslam'ın ise bu ikisi arasında bir denge ortaya koyduğu şeklinde bir formül zaman zaman dile getirilir. Formüller caziptir, fakat her zaman fazla genelleyicidirler. Örneğin, Yahudiliğin fazla dünyevileştiğini, buna karşı çıkarken İsa'nın da "kantarın topuzunu kaçırdığını" ifade ederek, İsa için "...üç yıllık tebliğinde yeryüzü, içgüdüler ve siyaset (dinin temel dinamikleri) hemen hemen yok gibidir. İncil'in bütün satırlarına sinmiş olan semavilik, uhrevilik ve ruhaniliktir"²⁹ demek, ancak İncilleri hiç okumamış biri için mümkündür. İsa'nın yaşadığı dönemde din ve siyaset birbiri içerisindedir.³⁰ Daha önce de belirttiğimiz gibi, Yahudilerin beklediği *mesih* de kendisine dinî olmaktan çok siyasî ve askerî misyonlar atfedilen bir kişiliktir.³¹ Ve o dönemde, İsa dışında, kendisinin *mesih* olduğunu iddia eden birçok kişi ortaya çıkmıştır.³²

Peki, Vaftizci Yahya'nın dahi siyasî gerekçelerle öldürüldüğü bir ortamda Yahudilerin kitabında yazılı olan *mesih* olduğunu iddia eden İsa, olmaması gerektiği kadar barışçı birisimiydi? Günümüzde Hıristiyanlık her tür şiddete karşı olan bir sevgi dini olarak takdim edilmektedir. Ancak tarih bunun böyle olmadığını gösterdiği gibi, günümüz Hıristiyanlarının İsa hakkında çizdiği portrenin de tamamıyla gerçeği yansıtmadığı kanaatine varmak için İncillerde önemli ipuçları vardır:

a) Her şeyden önce, İsa bir "Tanrısal Krallık" tan (veya "Göklerin Egemenliği") söz eder.³³ İncillerde ve geleneksel Hıristiyan yorumlarında bu ifadenin bu dünyaya yönelik olmadığı, eskatolojik/ahiretle ilgili bir anlamı haiz olduğu söylenmektedir. Ancak, şayet o dönem şartları dikka-

²⁹ İlhami Güler, "Dünyanın Başına Gelen 'Derin Sapkınlık': Dünyevileşme", *İslâmiyat*, IV, 3 (Temmuz-Eylül 2004), s. 38, 39.

³⁰ Bkz. M. Harris, a.g.e., s. 141.

³¹ Bultmann'ın ifadesiyle "İsrail Halkının milliyetçi bir inancı olarak varolan *mesih* fikri, Davud Krallığının ihyası anlamına gelir ve beklenen *Mesih* de Davud gibi bir kral, bir savaş kahramanıdır." R. Bultmann, *Primitive Christianity*, s. 81.

³² Harris, Josephus gibi bazı yazarlara dayanarak M.Ö. 40 - M.S. 70 yılları arasında yaşamış en az beş Yahudi asker-mesih'ten söz eder: Athrongaeus, Theudas, Felix tarafından idam edilen adsız "hain", Mısırlı yahudi "sahte peygamber" ve Menahem. Bkz. M. Harris, a.g.e., s. 149.

³³ Bu tabir daha ziyade *Matta*'da yoğun olarak geçer (bkz. *Matta*, 3: 1; 4: 17; 5: 19,20; 13: 33, 44, 45, 47, 52 vd.) Ayrıca *Matta İncili*, gösterdiği Yahudi eğilimi açısından diğer incillerden belli ölçüde farklıdır.

te alınır, hem Yahudilerin hem de Romalıların psikolojisi göz önünde tutulur ise bu kavramın yukarıda yorumlandığı şekliyle anlaşılmasının çok zor olduğu görülür.

b) Kudüs'e geldiğinde, İsa'nın Mabed'e girişi olaylı olmuştur. O, Mabed'e girdiğinde oradaki bütün satıcıları ve alış veriş yapanları kovmuş; para bozanların masalarını, güvercin satanların sehpaalarını devirmiştir.³⁴

c) İncillerde, tutuklanma anında bir çatışma olduğuna yönelik işaretler vardır. Çünkü İsa, tutuklanmasının öncesinde havarilerine "kılıcı olmayan abasını satıp bir kılıç alsın"³⁵ der. Tutuklanması sırasında da İsa'nın yanındakilerden biri askerlere saldırarak onlardan birinin kulağını uçurmuştur.³⁶

d) İnsanlardan bazıları (bunlar tabii ki Yahudidir) ona alenen "Yahudilerin kralı" diye hitap eder ve İsa'nın buna hiçbir itirazı olmaz.³⁷

e) Vali Pilatus'un önünde iken, Pilatus ona sorar: "sen yahudilerin kralı mısın?" İsa'nın cevabı "söylediğin gibidir" şeklindedir.³⁸ İsa çarmıha gerilirken de, alay etmek için Romalı askerlerce başına dikenden bir taç konur ve üzerine bir suç taftası asılır: "Bu, Yahudilerin Kralı İsa'dır."³⁹

Görüldüğü üzere, özellikle İsa'nın çarmıha gerilme tablosu tamamen siyasi bir anlam taşır. Ayrıca onun, Romalılarca "Yahudilerin kralı" denilerek çarmıha gerilmesi (çarmıha gererek idam etmenin Roma İmparatorluğunda ancak devlete başkaldıranlara verilen bir ceza olduğunu hatırlatalım) aynı zamanda tüm Yahudilere hakaret anlamına gelmektedir. Zaten, Yuhanna'daki anlatıma göre, bu durum İsa'nın tutuklanmasını "sağlayan" Yahudi din adamlarının bile kanına dokunmuştur. Onlar, suç

³⁴ Bkz. Matta, 21: 12-13; Markos, 11: 5-19; Luka, 19: 45-48; Yuhanna, 2: 13-22.

³⁵ Luka, 22: 36.

³⁶ Matta, 26: 51; Markos, 14: 47; Luka, 22: 50.

³⁷ Bkz. Luka, 19: 37-41; Yuhanna, 12: 12.

³⁸ Matta, 27: 11; Markos, 15: 2; Luka, 23: 3.

³⁹ Matta, 27: 32-44; Markos, 15: 21-32; Luka, 23: 26-43; Yuhanna, 19: 17-27. Kiliselerdeki çarmıha gerilmiş İsa tasvirlerinde yer alan "INRI" harfleri bu yaftaya işaret etmektedir ve Latince IESVS NAZARENVS REX IVDÆORVM'un, yani "Yahudilerin Kralı Nasıralı İsa" ibaresinin kısaltılmış şeklidir.

yaftasındaki ibareye itiraz ederek, Pilatus'a “‘Yahudilerin Kralı’ diye yazma, ‘Ben Yahudilerin Kralıyım dedi’ diye yaz” derler.⁴⁰ Valinin cevabı şu şekildedir: “ne yazdımsa yazdım.”⁴¹

İsa'nın hiçbir Yahudinin olamayacağı kadar barışçı birisi olmadığı-
nın en önemli kanıtı, herhalde, Yahudilerin onu eleştirirken söylemedik-
leri bir şeydir: Ferisiler ve diğer bazı Yahudilerce İsa çeşitli şekillerde eleş-
tirilmiştir, ancak bir “kurtarıcı-mesih” bekleyen Yahudiler, İsa'ya hiçbir
zaman “sen bizi bu (barışsever) halinle mi kurtaracaksın?” şeklinde bir
itirazda bulunmamışlardır. Kaldı ki, İsa'yı bir barış elçisi şeklinde tasvir
eden İncillerin anlatımını pek inandırıcı bulmayanlar hiç de az değildir.
Örneğin, “Öncelikle biz” der Marvin Harris, “İsa'nın ne zaman konuştu-
ğu konusunda yanlış içerisinde olmayabilirsek de onun ne konuştuğu
hususunda yanlış içerisinde bulunduğumuzu varsaymak için pek çok
neden vardır”.⁴² Ayrıca şunları ekler: “Hristiyan İncilleri İsa'nın Yahudi
kurtuluş savaşı ile olan ilişkisini yorumlamadıkları gibi onun sözünü bile
etmezler. Siz eğer yalnızca İncillere dayanırsanız, İsa'nın yaşamının bü-
yük bir bölümünü tarihin en yabanıl ayaklanmalarından birinin tam orta-
sında geçirmiş olduğunu bilemezsiniz... ve İsa'nın Yahudi ihtilalcilerin
askersel-Mesihsel bilinçliliğini yok etme yolundaki Roma girişiminin bir
kurbanı olarak ölmesinden en az kuşku duyan siz olursunuz.”⁴³

Harris'e göre İsa'nın gerçek öğretilerinin, Yahudilerin asker mesih
geleneğinden kopmuş olması imkânsızdır. İncillerin bu anlatımı, M. 70
yılında Kudüs'ün düşmesinden sonra meydana gelen bir nevi tepkinin
ürünüdür ve eğer savaş Romalılar aleyhine sonuçlansaydı barışçı bir
mesih inancı gelişmeyecekti. Havarilerin hiçbiri “öbür yanağını çevirme-
ye” hazır olmadığı gibi, onlara şiddet çağrıştıran lakaplar vermiş olan İsa
da Mabed'de insanlara kamçıyla saldırmaya kadar işi ileri götürmüştür.
O, “yeryüzüne barış değil kılıç getirmeye geldim” diyebilmiş biridir.⁴⁴

⁴⁰ Yuhanna, 19: 17-22.

⁴¹ Yuhanna, 19: 17-22.

⁴² M. Harris, a.g.e., s. 153. Annemarie Schimmel'e göre de “İsa'nın hayat ve doktrinini
Dört İncil'den tamamıyla anlayamayız” (A. Schimmel, a.g.e., s. 117). Bu İncillerdeki
anlatım farklılıkları ve çelişkili ifadeler hakkında ayrıca bkz. Şaban Kuzgun, *Dört İncil
Farklılıkları ve Çelişkileri*, Ankara, 1996.

⁴³ M. Harris, a.g.e., s. 139.

⁴⁴ Matta, 10: 34

Ferisilerin kendisine sordukları “Kaysere vergi verelim mi?” sorusuna karşılık, onun “Tanrı’nın şeylerini Tanrı’ya, Kayserin şeylerini Kaysere verin” şeklindeki cevabının –Galileli Yahuda’nın vergi isyanına katılmış olan- Yahudiler için tek bir anlamı olabilirdi: VERMEYİN. Ama İncillerin yazarları ve onların okuyucuları büyük bir olasılıkla Galileli Yahuda hakkında hiçbir şey bilmiyorlardı, bu nedenle de onlar İsa’nın çok kışkırtıcı olan yanıtını yanlış bir varsayımla, Roma yönetimine karşı gerçekten uzlaşmacı bir tutumu gösteren bir yanıt olarak kabul ettiler.⁴⁵ Oysa *Resullerin İşleri*’ndeki ifadelerle göre, İsa’nın öldükten sonra dirilmesinin bile havariler için siyasî bir anlamı vardır: Onların dirilen İsa’ya yönelttikleri ilk soru “İsrail’e şimdi sen Krallığı geri verecek misin?” olmuştur. *Vahiy Kitabı*’nda ise İsa, beyaz bir at üzerinde, “baştanbaşa kanlı bir giysi içinde” Tanrı’nın düşmanlarıyla savaşmak ve milletleri “demirden bir asa” ile yönetmek üzere geri dönen bir komutan olarak tasvir edilir.⁴⁶

Yahudi, ama Hangi Mezhepten?

Hız. İsa genellikle, dönemindeki dinî akımlardan biriyle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Hatta bazen onun bağlantılı görüldüğü gruplar içerisinde, Zealotlar ve Esseniler gibi, birbirine zıt yaşam tarzlarını benimsemiş olanlar vardır.⁴⁷ Bununla birlikte, dönemin, İsa ile bağlantılı olduğu düşünülen üç Yahudi grubu Zealotlar, Esseniler ve Ferisilerdir.

Bazıları, İsa’nın aşırı milliyetçi ve şiddet yanlısı Zealotlarla şüpheli ilişkiler içerisinde olduğu kanaatindedir.⁴⁸ Kimilerine göre ise zaten İsa’nın havarilerinden en az altısı Zealottur. Bunlara “çölün oğlu” anlamında *Bar Yonim* dendiği gibi, bir kısmına da İsa’nın muhafızlığını yap-

⁴⁵ Bkz. M. Harris, *a.g.e.*, ss. 160–163, 174.

⁴⁶ *A.g.e.*, s. 166.

⁴⁷ Bkz. F.E. Peters, *Children of Abraham*, Princeton University Press, New Jersey, 1984, s. 19. Genel tasvirleri itibariyle Esseniler ve Zealotlar ayrı dünyaların insanları gibi görülebilir (Aytunç Altındal bu iki topluluğun o zamanın Yahudiliğinde iki aşırı ucu temsil ettiğini söyler, bkz. Aytunç Altındal, *Üç İsa*, çev. S. Özbudun, İstanbul, 1993, s. 31). Ancak bu iki grup arasında –özellikle her ikisinin de Massada’da önemli faaliyetlerde bulunmasından dolayı- bir ilişki olabileceğini düşünenler de vardır. Bkz. Geza Vermes, *The Dead Sea Scrolls in English*, Penguin Books, Great Britain, 1977, s. 273.

⁴⁸ Bkz. F.E. Peters, *a.g.e.*, s. 18, 19.

tıkları için *Bar Jesus* (İsa'nın oğulları) denmektedir.⁴⁹ Eğer bir "barış prensi" değil de tipik bir Yahudi mesihi ise ve siyasî bir mücadelenin başkahramanı ise, bir Zealot olmasa da, İsa'nın bu grupla bir takım bağlantılarının olduğu düşünülebilir.

İsa'nın bir Esseni mağarasında doğup yetiştiği iddiası ise daha çok ruhçuluğa ve ezoterizme eğilim gösterenlerin bir fantazisidir. Evet, birçok yazar Essenilerin Hıristiyanlık ile bir takım benzerlikler gösterdiği düşüncesindedir. 1947'de bulunan ve Essenilere ait olduğuna inanılan *Ölü Deniz Yazmaları*'nin keşfi ile bu irtibatlandırma daha da artmıştır.⁵⁰ Fakat haklı olarak, İsa'nın ve Hıristiyanlığın Essenilik ile bir ilgisi olmadığını, hatta bunların birbirine karşıt eğilimler olduğunu savunanlar da vardır.⁵¹ Zira Essenilerin asketik yaşam tarzı ile İsa'nın "mesih"liğini telif etmek oldukça güçtür.

Ferisilere gelince; İsa'nın, Ferisilerle sürekli mücadele ettiği ve onlara ağır ithamlar yönelttiği İncillerde kayıtlıdır. Ancak bu, aynı tabana hitap eden siyasî partilerin düşmanlığı veya aynı kitleye hitap eden sanatçılar arasındaki rekabet gibi anlaşılmalıdır. Zira öyle görünmektedir ki, İsa'nın kendisi de -daha sonraki Ortodoks Yahudiliğin atası olan- Ferisi geleneğine mensuptur. S.W. Baron'a göre, "eğer İsa Yahudi ise -ki Ya-

⁴⁹ Muhammed Ataurrahim, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, çev. Kürşat Demirci, İstanbul, 1997, s. 40. Ayrıca, yazara göre İsa'nın tutuklanması olayı da Romalılarla girişilen büyük bir çatışma akabinde meydana gelmiştir. Bkz. a.g.e., s. 41 vd.

⁵⁰ İsa'yı veya Hıristiyanlıkla Esseniler arasında benzerlik veya ilişki görenler için bkz. Bkz. Y. Kutluay, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, Ankara, 1965, s. 172; Geza Vermes, a.g.e., s. 71; H. Örs, *Musa ve Yahudilik*, İstanbul, 1966, s. 5; M. Harris, a.g.e., s. 166; D. Cannon, *Jesus and the Essenes*, Ozark Mountain Publishing, United Kingdom, 1998; M. Ataurrahim, a.g.e., s. 27, 28, 32, 40. Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları ile ilgili müstakil bir çalışma için bkz. İsmail Kazez, *Esseniler ve Ölü Deniz Yazmaları*, basılmamış yüksek lisans tezi, O.M.Ü. Sosyal Bilimler Enst., Samsun, 2001. Burada Hıristiyanlık-Esseniler ilişkisi tartışması için bkz. s. 216 vd. Söz konusu yazmaların Türkçeye oldukça özensiz yapılmış bir çevirisi için bkz. Geza, Vermes, *Ölü Deniz Parşömenleri, Kurman Yazıtları*, çev. Nurfer Çelebioğlu, İstanbul, 2005.

⁵¹ Bkz. A. Edersheim, *The Life and Times of Jesus the Messiah*, Mac Donald Publishing Company, Virginia, iii. 325 (eserin basım tarihi yoktur, ancak yazarın önsözünden ilk kez 1883'te basıldığı anlaşılmaktadır); A.R.C. Leane, *The Jewish and Christian World 200 BC to AD 200*, Cambridge University Press, Cambridge 1989, s. 36; A. Altındal, a.g.e., s. 52; Joseph Campbell, a.g.e., s. 242, 298.

hudilikten hiçbir zaman ayrılmamıştır- o bir Ferisi Yahudisidir”.⁵² Ayrıca Geza Vermes ve Paul Johnson gibi yazarlar da İsa'nın Hillel ekolüne bağlı bir Ferisi olduğunu söylerler.⁵³ Ve bazılarının göre, İncillerde Ferisilere yönelik olarak İsa'ya söylenen çirkin sözler, gerçeği yansıtmadığı gibi, aynı zamanda “İsa'nın misyonunu simgelemesi gereken yardımseverlik düsturunun çirkin bir ihlalidir.”⁵⁴

Tüm bunlarla birlikte bizim için önemli olan, hangi ekole mensup veya yakın olursa olsun, İsa'nın İncillerde hiçbir zaman toplu olarak Yahudileri hedef alan bir söz söylememiş olmasıdır. Yahudilerden de İsa'ya karşı kitlesel bir eylem meydana gelmediğini biliyoruz. Hatta, Chance'nin de ifade ettiği üzere, Yeni Ahit'teki anlatımın aksine, İsa'nın çarmıha gerilmesi hadisesinde Yahudi halkının bu olaya tepkisiz kalmamış olması gerekir.⁵⁵ Kaldı ki pek çok Yahudi yazarın dile getirdiği üzere, çarmıh hadisesi aslında dinî (yani Yahudi etkisiyle) değil, siyasî (Roma İmparatorluğu ile ilgili) bir olaydır.⁵⁶

Sonuç

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Hz. İsa hakkındaki bilgilerimiz tamamıyla kutsal metinlere dayanır. Bu kutsal metinler de Hıristiyanlar için *İnciller*, Müslümanlar içinse *Kur'an-ı Kerim*'dir. İsa, sonradan Hıristiyan teolojisinin tasvir ettiği biçimiyle “kurtarıcı bir barış elçisi” değildir. Yahudi mesih geleneği ile uyum arz eden siyasî ve dinî bir aktördür. İncillerde de

⁵² S.W. Baron, *A Social and Religious History of the Jews*, New York, 1958, II, s. 67.

⁵³ K. Armstrong, *Tanrı'nın Tarihi*, çev. O. Özel-H. Koyukan-K. Emiroğlu, Ankara, 1998, s. 116. Renan da İsa'nın Hillel'den etkilenmiş olduğu fikrindedir. Bkz. Renan, a.g.e., s. 33.

⁵⁴ K. Armstrong, a.g.e., s. 117.

⁵⁵ Chance'ye göre *Luka*'nın, çarmıh olayı ile ilgili olarak, Resullerin İşleri'ndeki anlatımı (genellikle Resullerin İşleri'nin yazarı *Luka* kabul edilir) birçok açıdan tutarsızdır. Burada, Yahudi liderlerinin yanı sıra, İsa'nın ölümüne, sanki Yahudi halkının da tepkisiz kaldığı ima edilmektedir ki –gerek dinî gerek siyasî durum göz önüne alındığında- bu mümkün değildir. Bkz. J. Brodley Chance, “The Jewish People and the Death of Jesus in Luke-Acts: Some Implications of an Inconsistent Narrative Role”, *Society of Biblical Literature, 1991 Seminar Papers*, ed. E.H. Lovering, Atlanta, ss. 50–81.

⁵⁶ Bkz. Solomon Zeitlin, “The Ecumenical Council Vatican II and the Jews”, *The Jewish Quarterly Review*, vol. 56, no. 2 (Oct. 1965), ss. 93–97.

bunun izlerini görmek mumkundur. Dönemin bazı Yahudileri ile çatışmaya girmişse de, o aslında Ferisi geleneğine mensup bir Yahudidir ve Yahudilikten hiçbir zaman ayrılmamıştır. Onun amacı yeni bir din kurmak değil, var olan inancı ihya etmektir. Bu duşune, Hz. İsa'nın önceki peygamberlerin çizgisini devam ettirdiğini ve *Teurat*'ı doğrulayıcı olarak gönderilmiş olduğunu beyan eden *Kur'an-ı Kerim*'e de uygun bir yaklaşımdır.⁵⁷

⁵⁷ Bkz. *Al-i İmran*, 50; *Maide*, 46; *Saff*, 6.